



ДЕСЯТИННА ЦЕРКВА:
200 РОКІВ
АРХЕОЛОГІЧНИХ ПОШУКІВ І НАДБАНЬ
2023



Наукові дослідження Десятинної церкви, що розпочалися 200 років тому, можна поділити умовно на чотири етапи. Кожний із цих етапів відзначався новими науковими пошуками, уточненням інформації щодо історії першого мурованого храму Давньої Русі – Десятинної церкви. Це пояснюється розміром вивченої площі, ступенем збереженості фундаментів на час проведення конкретних розкопок, рівнем методики дослідження і фіксації архітектурних залишків, загальним фаховим рівнем авторів розкопок і технічними можливостями.

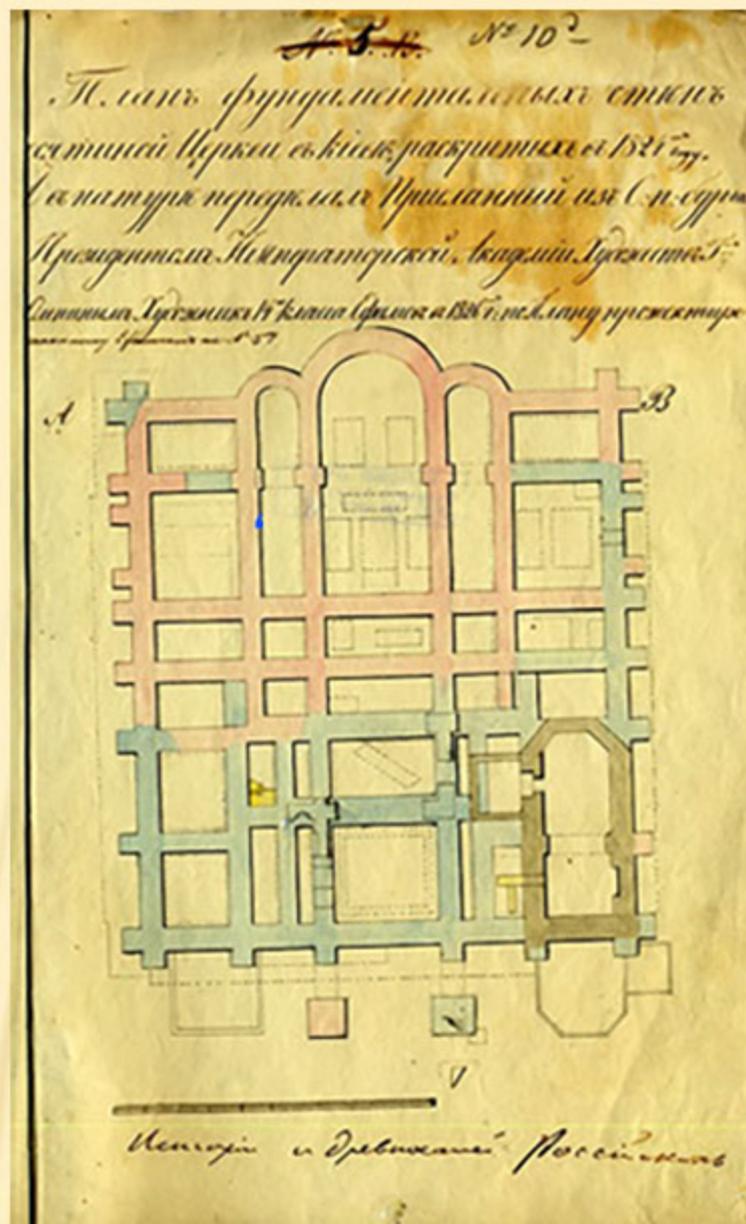
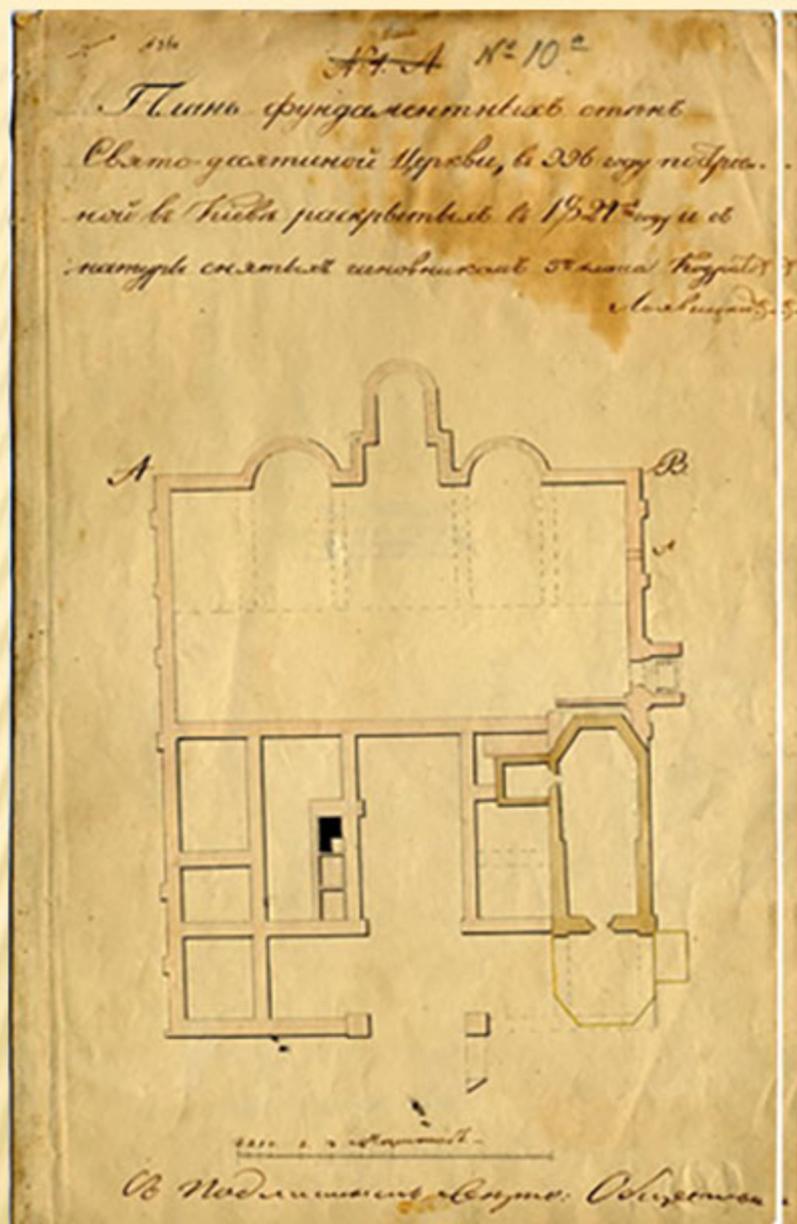


Перший етап досліджень: 1823–1828 рр. Початком дослідження Десятинної церкви, які були ініційовані Київським митрополитом Євгенієм Болховітиновим, вважається 28 вересня 1823 р. Саме ця дата зафіксована в щоденнику києвознавця Максима Берлінського. Хоча ці розкопки мали розвідковий характер, вони відкрили перспективи для подальших більш масштабних досліджень Десятинної церкви, які розпочалися 1824 р.



Митрополит Євгеній (у миру Євфимій Олексійович Болховітінов; 18 (29) грудня 1767 – 23 лютого (7 березня) 1837, Київ) – митрополит київський (з 1822 р.), історик, бібліограф, археолог. Народився у м. Воронежі в сім'ї священника. Навчався у Воронежській духовній семінарії (1778–1784), Слов'яно-греко-латинській академії та Московському університеті (1784–1788). Викладач, префект, ректор Воронежської духовної семінарії (1789–1794). З 1796 протоієрей у Павловську Воронежської губ., з 1799 в Санкт-Петербурзі. Прийняв чернецтво (1800). З 1800 викладач та префект Санкт-Петербурзької духовної академії, настоятель Зеленецького Троїцького монастиря, Троїцько-Сергієвського пустища (Санкт-Петербурзька губ.). Вікарний єпископ Новгородський (з 1804), архієпископ Вологодський (з 1808), Калузький (з 1813), Псковський (з 1816), митрополит Київський та Галицький (1822–1837). Член російської академії (1806), академік (1829). Автор біобібліографічних словників церковних і світських письменників, праць із церковної історії,

у тому числі описів монастирів, церков та монастирських бібліотек, зокрема описів Софійського собору та Печерської лаври в Києві, численних публікацій документів та матеріалів. Під його керівництвом та на його кошти у Києві проводилися археологічні дослідження фундаментів Десятинної церкви та Золотих Воріт.



За результатами цих розкопок археологом-аматором Кіндратом Лохвицьким у 1825 р. вперше було складено план фундаментів храму. Розкопки давньої Десятинної церкви продовжилися у 1826 р. петербурзьким архітектором Миколою Єфимовим. Він провів додаткове обстеження залишків Десятинної церкви. Були повністю відкриті фундаменти, в результаті чого план пам'ятки

уточнили й він став більш детальним. Перед початком будівництва нової Десятинної церкви за проектом архітектора Василя Стасова у 1828 р. були проведені додаткові розкопки, нагляд за якими здійснював поміщик Олександр Анненков.



Максим Федорович Берлінський (1784–1748). Український педагог, історик, археолог, архівіст, релігійний діяч. Перший киевознавець, автор класичних праць «Краткое описание Киева» та «Історія міста Києва». Максим Федорович одним із перших звернув серйозну увагу на монастирські книгосховища і архіви, за сприяння митрополита Євгена (Болховітінова) і його дорученнями об'їздив найдавніші чернечі обителі з метою виявлення історичних документів та реліквій. Обстежив він також незліченну кількість великих і малих архівів різних церков, католицьких храмів, а також поміщицьких маєтків, де також відкрив низку унікальних і безцінних для істориків документальних пам'яток. Відомо десять робіт історика, опублікованих у різних тогочасних збірниках, альманахах, періодичних виданнях («Улей», «Український журнал», «Молодик» та ін.). Це розвідки і дослідження про розкопки Десятинної церкви, цікаві знахідки поблизу неї, про «чернігівську гривну» Володимира Мономаха, Аскольдову могилу, Межигірський монастир тощо. Його «Краткое описание Киева» було адаптованим викладом іншої його великої праці: «История города

Киева от основания его до настоящего времени». У 1970 р. київському історичу Лідії Антонівні Пономаренко пощастило відшукати цензорський примірник рукопису.



**Василь Стасов
(1769–1848)**



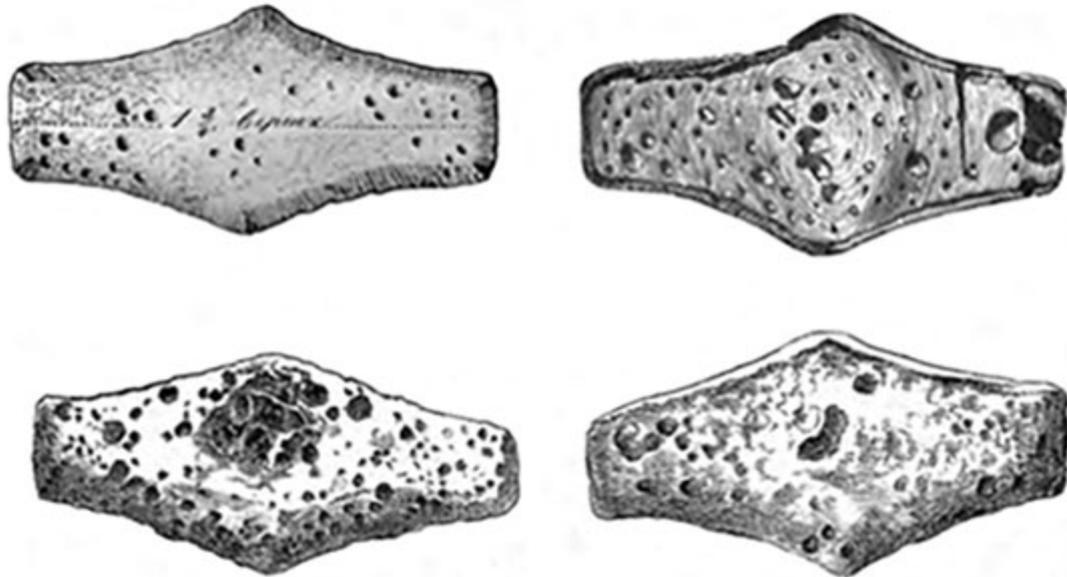
**Десятинна церква за проєктом
Василя Стасова (1842)**



**Микола Єфимов
(1799–1851)**

У 1826 р. Микола Єфимов президентом Академії мистецтв був направлений до Києва для обміру фундаментів Десятинної церкви, де він зробив першу в Російській імперії спробу відтворення храму на підставі історичних та археологічних матеріалів у формах «візантійської», або «стародавньої київської», архітектури: у вигляді однокупольної церкви з великими хорами. Імператор Микола I проєкт не затвердив, і церква згодом була побудована Василем Стасовим.

Василь Стасов – перший за часом майстер так заного «російського стилю». Його храм Олександра Невського в російській колонії Олександрівка в Потсдамі (1826) – перша пам'ятка так званого російського, або псевдовізантійського, стилю, що збереглася донині. Подібна за стилем Десятинна церква в Києві, збудована у 1828–1842 рр., була знищена в радянський період (1936).



Другий етап досліджень: 1907–1914 рр. На початку ХХ ст. археолог Вікентій Хвойка запропонував перелік місць можливих розвідок та розкопок, зокрема садиби Десятинної церкви, де 1907 р. він провів дослідження (садиба Петровського). Ідея систематичних розкопок Києва отримала схвалення, і ведення робіт було доручено Імператорській археологічній комісії, яка затвердила комплексну програму досліджень давньоруської Десятинної церкви, якими керував інженер-архітектор Дмитро Мілеєв.

Під час розкопок Д. Мілеєва 1908–1914 рр. були вивчені східна і північна частини давньої церкви, що залишалися поза межами храму, збудованого на її місці в ХІХ ст.



Розкопки в садибі Десятинної церкви. 1908 р.



**Вікентій Хвойка
(1850-1914)**



**Дмитро Мілеєв
(1874-1914)**



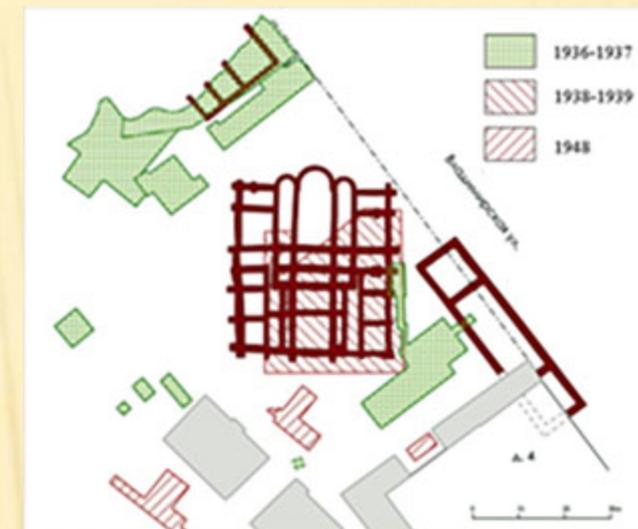
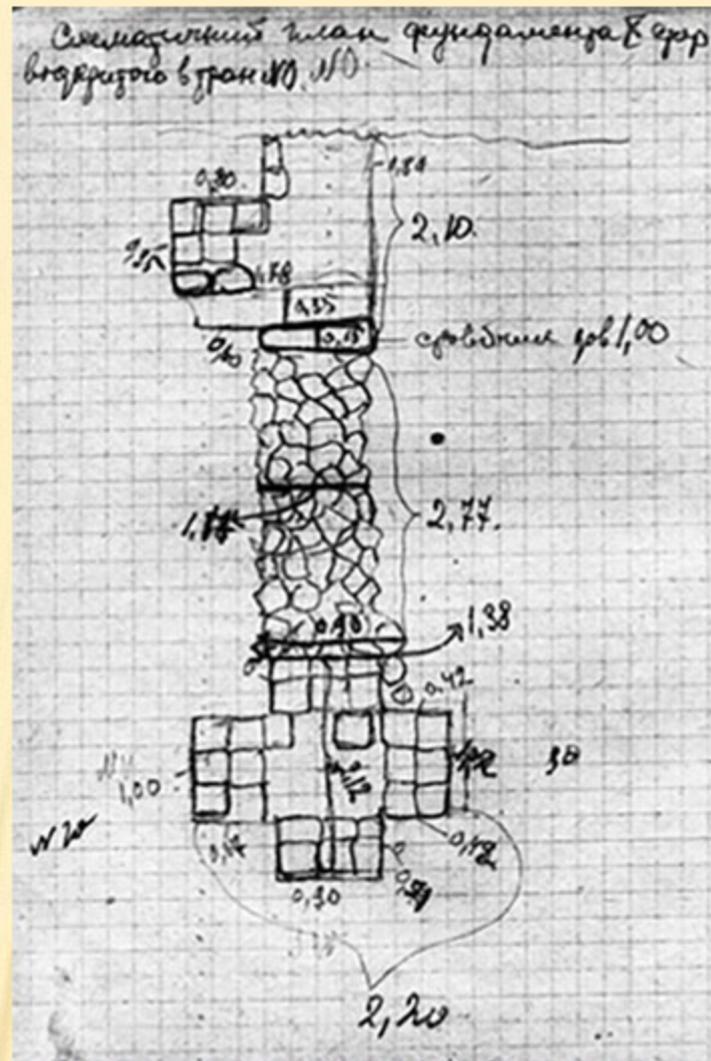
Розкопки в садибі Десятинної церкви. 1911 р.



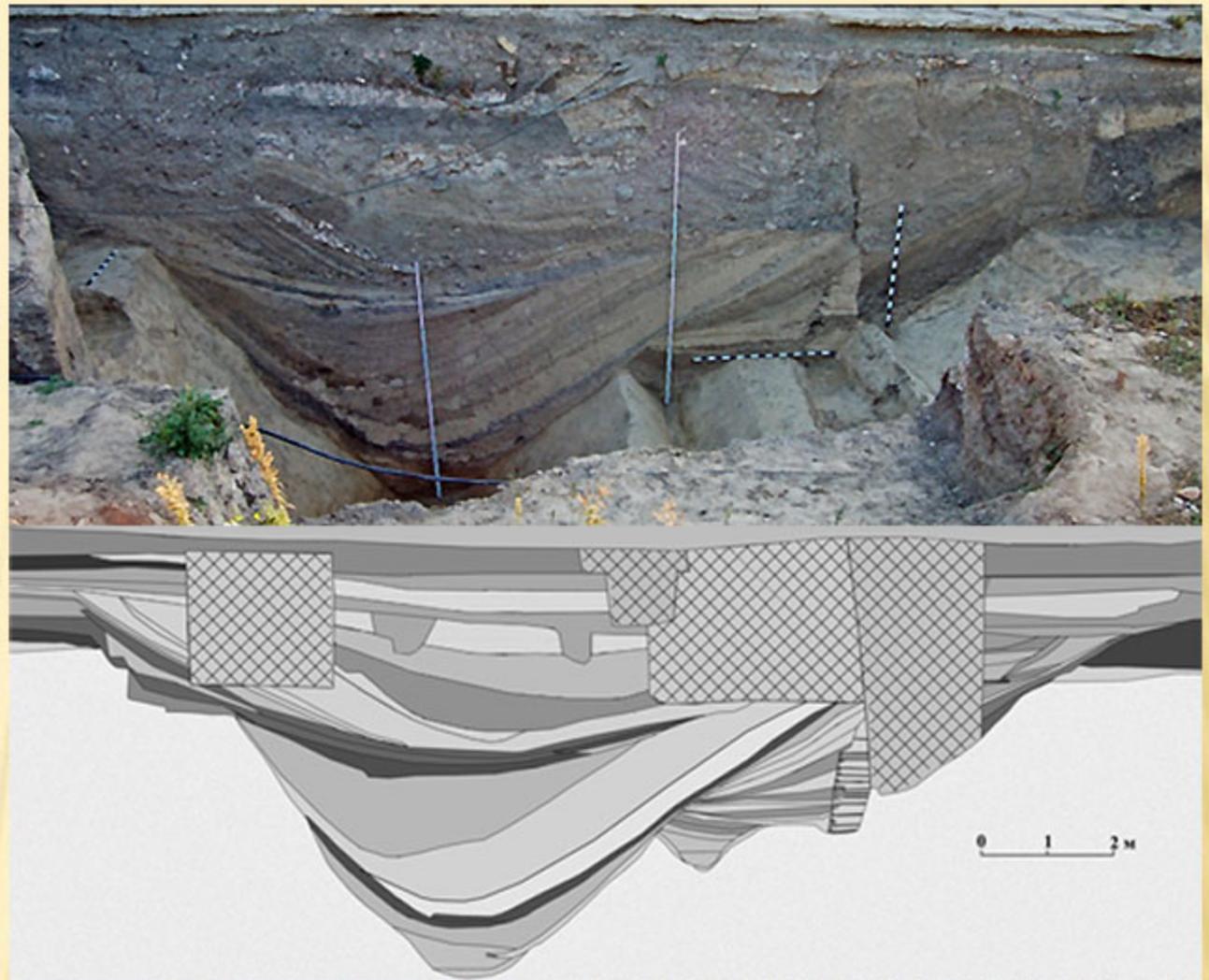
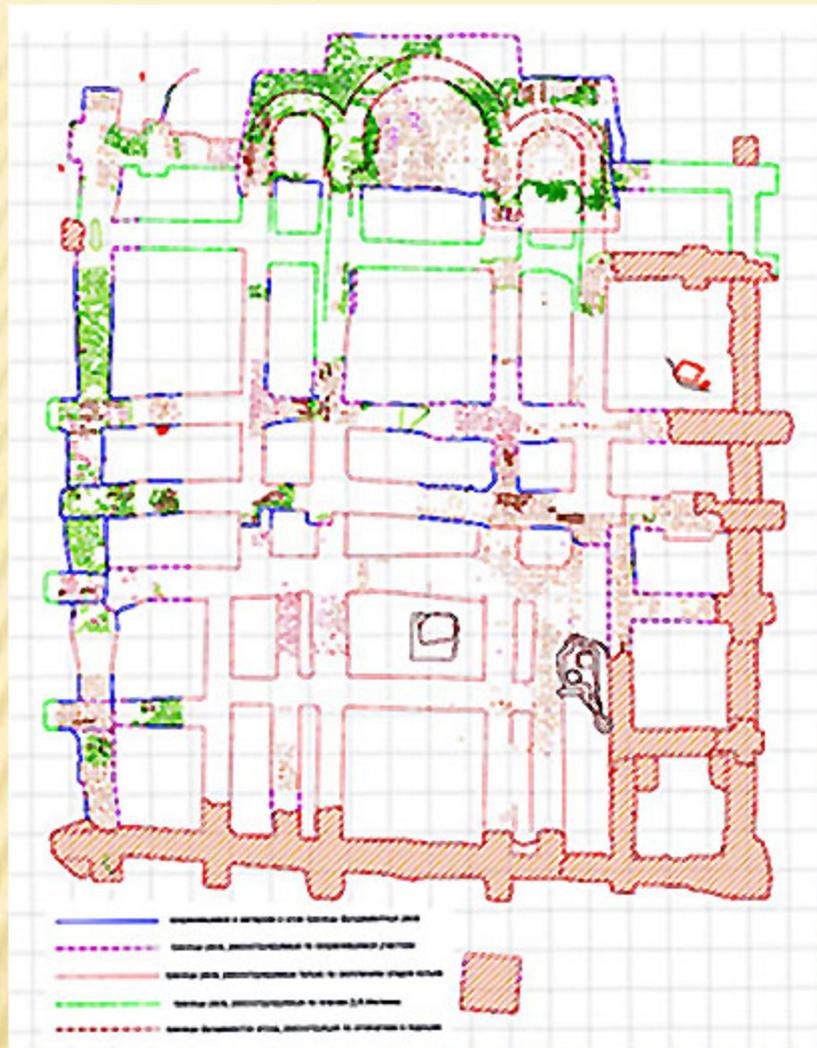
Третій етап досліджень: 1936–1939, 1948 рр.
У 1936 р. Десятинний храм було розібрано, що відкрило можливість у 1936–1937 рр. Київській археологічній експедиції Інституту історії матеріальної культури АН УРСР на чолі з Теодосієм Мовчанівським здійснити розкопки на місці південної стіни храму. Було з'ясовано, що в цій частині церкви зберігся давній фундамент і нижня частина стіни. У 1938 р. Т. М. Мовчанівського було заарештовано за звинуваченням у підривної діяльності в царині науки і страчено. Було репресовано також декілька інших учасників цієї експедиції.



Учасники розкопок Десятинної церкви. 1937 р.
Крайній праворуч – Теодосій Мовчанівський



Оновлена експедиція продовжила свою роботу в 1938–1939 рр. під керівництвом археолога Михайла Каргера. Було досліджено центральну, південну і західну частини давньої церкви і зроблено новий план, який на багато десятиліть став хрестоматійним у вивченні архітектури пам'ятки, запропоновано реконструкцію її зовнішнього вигляду. За результатами цих та наступних (1948) розкопок М. К. Каргер зробив узагальнюючу характеристику Десятинної церкви як першої монументальної споруди часів Давньої Русі, яка залишалася базовою при вивченні історії давньоруської архітектури аж до початку XXI ст.



Четвертий етап досліджень: 2005–2011 рр.

У 2005–2011 рр. Архітектурно-археологічною експедицією Інституту археології НАН України (керівник – Гліб Івакін) було розкрито майже всю площу давньої споруди, що дало змогу зробити новий, найбільш точний її план, зроблено нове, третє за часом, трасування фундаментів. Водночас за результатами новітніх досліджень залишків храму частина висновків попередніх дослідників (щодо датування галерей XI ст., часу ремонту південно-західного кута храму, призначення тайника, руйнації церкви стінобитними механізмами – пороками тощо) зазнала перегляду.





Гліб Юрійович Івакін (1947–2018).

Український науковець-археолог, фахівець з історії й археології Русі та пізньосередньовічної України. Заступник директора Інституту археології НАН України. Член-кореспондент Національної академії наук України, доктор історичних наук (1997), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Брав участь у розкопках археологічних пам'яток Києва X–XVIII ст. на Подолі, Печерську, у Старому Києві, Гончарах і Кожум'яках та в інших історичних місцях: Старого Арсеналу на Печерську, Десятинної церкви. Очолював архітектурно-археологічні дослідження під час відновлення Михайлівського Золотоверхого собору, Успенського собору Києво-Печерської лаври, церкви Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощі. Автор понад 200 друкованих праць (зокрема, низки популярних колективних видань з історії й археології України).





Автори: В. Козюба, Н. Будзинська, А. Чекановський

Дякуємо за перегляд!